

THE ROMANIAN (ORTHODOX) COMMUNITY FROM BULGARIA (1920-2013)

Cătălin CRIMU

"Justinian Patriarhul" Faculty of Orthodox Theology, Bucharest

Abstract: Vlach presence in the southern Danube has always been a special concern for the Romanians living on the left bank of Istru. Faced with many problems over time, they have managed to retain their ethnic and cultural identity so far. We aimed in this study to present the situation of Vlachs (Romanians) in Bulgaria in the period 1920-2013, indicating their evolution. Due to changes in state policy and not recognizing the Bulgarian ethnic space, the number of communities is in a continuous decline, a situation aggravated because of ecclesial actions. Our aim therefore is raising the alarm about diminishing Vlach population.

Keywords: Vlachs, Romanians in Bulgaria, repression

JEL: R00, Z12, Z13

Introducere

Până la venirea protobulgarilor pe teritoriul actual al Bulgariei, populația românească (vlahii) era deja încreștinată, aparținând eclesial de Patriarhia Ecumenică din Constantinopol. În acest timp se cunosc mai multe reședințe episcopale: *Ratiaria (azi, Arcer)*, *Castra Martis*, *Oescus (azi, Gigen)*, *Serdica (azi, Sofia)*, *Novae (azi, Sviștov)*, *Sexanta (azi, Sexaginta)*, *Prista (azi, Russe)*, *Appiaria (azi, Riahovo)*, *Durostorum (azi, Silistra)*, *Abrittus (azi, Razgrad)*, *Nicopolis (azi, Nikiup)*, *Marcianopolis (azi, Devnja)*, *Odessos (azi, Varna)*¹.

Însă, odată cu pătrunderea triburilor bulgare situația s-a tensionat și mai mult, în cele din urmă țarul Boris (852-889) primind credința creștin-ortodoxă sub influența împăratului bizantin Mihail al III-lea.² Punctul culminant îl constituie adoptarea limbii slave în cult și în administrația noii organizări statale de către țarul Simeon (893-927) în urma adunării de la Preslav (893).

Cu siguranță, românii aveau locașuri de cult unde se închinau în limba pe care o înțelegeau, în locurile unde existau mase compacte. Având în vedere că mulți vlahi se ocupau cu comerțul ei se puteau închina la locașurile sfinte aparținând altor comunități, tot de aceeași credință.

*„Această lucrare a beneficiat de suport financiar prin proiectul „Rute de excelență academică în cercetarea doctorală și post-doctorală – READ” cofinanțat din Fondul Social European, prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013, contract nr. POSDRU/159/1.5/S/137926.”

¹ Pr. Prof. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, Basilica, 2003, 116; Jacques Zeiller, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'empire romain*, Paris, 1918;

² Dietmar W. Winkler-Klaus Augustin, *Bisericile din Răsărit*, Ed. Arhiepiscopiei romano-catolice de București, București, 2003, p. 32

Pe 8 septembrie 1203 țarul Ioniță Kaloian acceptă unirea cu Roma, iar arhiepiscopul Vasile este recunoscut ca *primate* peste *totius Bulgarie ac Blachie* *primate*³.

Odată cu venirea otomanilor în fostul Împereu Bulgar, și vlahii au avut de suferit, multe biserici fiind dărâmate, iar populația fiind obligată să se retragă în munții sau să treacă în N Dunării.

Așa se face că mulți domnitori români au ajutat locașurile de cult din această țară cu gândul vădit de a-i ajuta pe românii aflați în S Dunării. Radu cel Mare a rezidit mănăstirea Kremikovski, în apropiere de Sofia. În ea se păstrează tabloul votiv al familiei donatoare. Bogdan al III-lea al Moldovei, mitropolitul Grigorie Roșca și episcopul Isaia al Rădăuților au făcut danii mănăstirii Rila. Pe vechiul turn de piatră din această mănăstire este săpată stema Moldovei, iar pe catapeteasmă, stemele Moldovei și Țării Românești⁴. Matei Basarab a ctitorit două biserici pe teritoriul bulgar: una la Vidin, cu hramul Sf. Cuv. Parascheva, alta la Sviștov, cu hramul Sf. Ap. Petru și Pavel. Ambele păstrează chipul lui Matei Vodă cât și al soției, doamna Elina⁵. Slugerul Gheorghe și fiul său, postelnicul Constantin, ambii dregători la curtea lui Vasile Lupu, și vlahi originari din Epir, au reconstruit mănăstirea Bacicovo, iar chipul lor este zugrăvit acolo⁶. Și lista poate continua.

Situația se schimbă în urma războaielor din 1877-78 și mai ales după 1908 când Bulgaria devine un stat independent. Războaiele au urmat (1912, 1913, 1914-18) au produs multe schimbări în rândul populației, inclusive în cea românească.

1. Comunități- distribuirea geografică

În Bulgaria există trei regiuni unde populațiile de vlahi sunt prezente:

- a) în partea SV și V a țării, în special Valea Timocului (vlahii timoceni)
- b) în partea N, cu sate distribuite în dreapta Dunării (vlahii dunăreni)
- c) în interiorul țării (regiunea Eminska Planina)

În regiunea dintre Timoc și Vidin sunt localizate 31 de sate cu populație compact românească, iar de la Lom către Silistra, în regiunile Montana, Vrata, Pleven, Lovech, Veliko Târnovo, Ruse și Silistra se află aproape 70 de sate locuite de populație de origine română, în proporții diferite (de la 10% la 80%)⁷.

În urma recensământului din 2001, regiunile cu mare număr de români erau la **Varna** (3620 vlahi și 440 români), **Veliko Târnovo** (1066 vlahi și 60 români), **Burgas** (623 vlahi și 52 români), **Vidin** (155 vlahi și 16 români), Silistra (457 vlahi și 19 români).

³ A. Tăutu, *Primato e autonomia (a proposito dell'autonomia della Chiesa bulgaro-valacca ai tempi di Innocenzo III)*, „Acta Philosophica et Theologica. Societas Academica Dacoromana”, Roma, nr. 2, 1964, p. 457-462;

⁴ Pr. prof. dr. Mircea Păcurariu, *Istoria...*, ed. III, p. 220

⁵ C. C. Giurescu, *Două ctitorii ale lui Matei Basarab în Bulgaria*, în *Revista de istorie Română*, XI-XII, 1940-1942, p. 390-391

⁶ Al. Alexianu, *Doi români ctitori în Bulgaria și în Pind (1643-1644)*, în *BOR*, an.LXXXIII, 1965, nr.7-8, p. 771-776;

⁷ <http://www.formula-as.ro/2013/1072/sub-lupa-41/mae-se-tine-de-cuvant-aloca-fonduri-pentru-scoli-romanesti-in-bulgaria-16483>

2. Populația

Conform datelor statistice existau la începutul *anilor '20* peste 96.000 de români, ajungând în 1934 la 16.000⁸, 1938 – aprox 9.500 români⁹, 1965 – aprox. 6000, 1992 – 5.158 vlahi și 2.491 români iar în 2001 – 10.566 vlahi și 1.088 români¹⁰.

În jurul Vidinului erau în 1899, 54 de sate cu populația majoritar românească iar astăzi doar 25. În 1920 existau la Vidin 42. 414 români, iar în 1934 s-a indicat doar 1.213 (o diferență de 41.201). La Plevna, din cei 14. 505 români s-a indicat doar 23 (în 1934).

În perioada de după primul război mondial, românii au avut de suferit din cauza unor intrigi politice, mai ales în zonele unde erau majoritari (zona Vidinului), ajungându-se la represalii. De exemplu, la 22 mai 1932, în comuna Bregova, unde din 4.929 locuitori 4.836 erau romani, în prezența episcopului Neofit al Vidinului, autoritățile bulgare au confiscat toate cartile de rugăciune, deoarece slujba a fost ținută în limba română. În toamna anului 1934, arhivele bisericii din Gavren, sat cu 2.698 locuitori din care 2.610 români, au fost aruncate în Dunăre pentru că era redactată în limba română¹¹.

Situația s-a agravat după dictatul de la Craiova, 1940, când partea S a Dobrogei a fost cedată Bulgariei, făcându-se și un transfer de populații importante.

În prezent, în urma recensământului din februarie 2011, numărul cetățenilor bulgari care s-au declarat "etnici români" este de 866, cel al cetățenilor bulgari care s-au declarat "etnici vlahi" de 3.598 iar al cetățenilor români aflați în Bulgaria este de 334¹². Așadar, un număr de 4.798 de persoane¹³.

La același recensământ s-au declarat vorbitori de limba română 5454 de persoane, din care cele mai mari grupuri sunt reprezentate de: "vlahi" - 1964, romi - 1837, români - 822, bulgari - 733. Spre o mai bună înțelegere, prezentăm o secțiune de statistică¹⁴:

	dupa Weigand	in 1910	in 1940
Vidin (oras)	958	1 500	6 200
General Marinovo (fosta Musumane)			442
Pasacovo (fosta Guyalia)			418
Balei	810		982

⁸http://www.romanii.ro/index.php?option=com_content&view=article&id=85:despre-comunitatile-romanesti-din-bulgaria-&catid=45:romanii-de-langa-noi&Itemid=59

⁹ Pr. Ctin Parvu, *Patriarhul Iustinian, mărturii, fapte și adevăr*, EIBMBOR, București, 2005, p. 176.

¹⁰ Guvernul României, Departamentul informațiilor publice, *Întru apărarea românilor de pretutindeni, memorii riteritor la starea de fapt și de drept a legăturilor statului român cu persoane și comunități românești din lume comparativ cu organisme similare de stat din diferite state*, București, 2000, p. 29.

¹¹ <http://romanii-din-bulgaria.blogspot.ro/>

¹² <http://sofia.mae.ro/node/804>

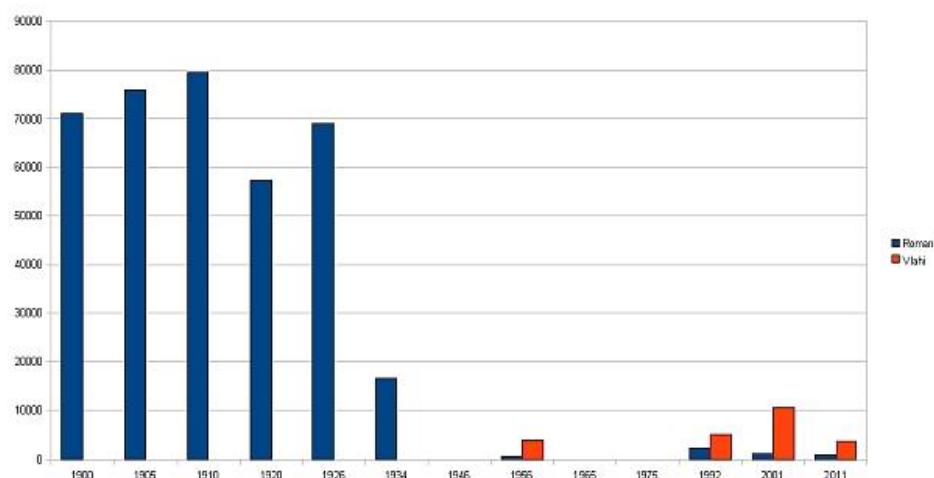
¹³ <http://censusresults.nsi.bg/Reports/2/2/R9.aspx>

¹⁴ http://www.romanii.ro/index.php?option=com_content&view=article&id=85:despre-comunitatile-romanesti-din-bulgaria-&catid=45:romanii-de-langa-noi&Itemid=59

Bregova	(impreuna cu Balei) 4 503	4 710	5 460
Cosovo	629	965	1 158
Cudelin (fosta Vlasca Racovita)	394	430	433
Rachitnita	914	1 345	1 776
Gradet (fosta Garti)	240	300	2 010
Placudor			440
Drujba (fosta Sv. Peter, apoi Molalaia)	641	810	994
Gamzova	1 770	2 070	2 441
Deleina	645	815	1 123
Calina (fosta Ciocalina)			158
Tianovti	381	470	629
Antimovo (fosta Sef sau Seu)	739	985	1 423
Capitanovti	1 244	1 520	1 774
Pocraina (fosta Tar Borisovo apoi Charin beg, Kirimbeg)	1 687	2 060	2 547
Varfu	1 967	2 200	2 148
Novoselo		70	4 542
Florentin	747	970	1 201
Gomotarti	1 400	1 675	1 976
Cosava	946	1 150	1 212
Cutova	1 015	1 355	1 781
Slanotam	799	1 075	1 423
Maior Uzunov (fosta Halvagii)	666	850	1 075
Negovanovti	1 050	1 265	1 586
Vinarovo (fosta Cingurus)			724
Iasen	648	765	905
PLASA CULA			
Borilovat	611	720	889
Canit (fosta Fundeni)	113	140	173
Perilovat	478		614
Rabrova	1 685	2 030	2 454
Gratcovski	1 370	2 030	415
Topolovat Vale (fosta Bosneacul din Vale)		350	464
Calinic	603	815	1 104
Topolovat Deal	664	875	1 020
PLASA LOM			
Arciar		120	

Belogradcik		50	
Stanevo (fosta Ciucan)	346	440	610
Zlateia (fosta Caluger sau Chelugher Mala)	883	100	140
Zlateia (fosta Cule Mala)	920	1 270	1 942
TOTAL	32 466	38 295	58 806

Așadar:¹⁵

3. Instituții culturale și spirituale

Biserica

Numărul mare de români aflați în actuala capitală a țării a determinat ca aceștia să-și construiască un locaș de închinare. Încă din 1850 s-a discutat construirea unei biserici în Sofia și a unei școli deoarece românii mergeau la cele bulgare și grecești¹⁶. Aflăm dintr-un raport din 1902, întocmit de directorul Școlii românești din Sofia, V Stroescu, și Ghachi Trifon, că aici trăiau 331 familii formate din 302 bărbați, 281 femei, 281 băieți și 217 fete. Total 1081.

Pe 4/7 mai 1905 s-a pus piatra de temelie pt noua biserică cu hramul Sf. Treime. Au participat: protosinghelul mitropoliei din Sofia, Ioan Sgalla, român din Ohrida, și alții: principele Ferdinand al Bulgariei, Boris și Czril, miniștri bulgari, lucru adus la cunoștința mitropolitului primat al României, Iosif Gheorghian prin adresa nr. 487 din 25 mai/7 iunie 1905. Lucrările au fost terminate în 1907, iar ultimele retușuri s-au făcut în 1912¹⁷.

Din cauza faptului că Biserica Bulgară a fost declarată schismatică, sfințirea s-a făcut mult mai târziu, pe 6 dec 1923.

Proiect bisericii a fost realizat de arhitectul vienez Friederich Grunnanger, în stil brâncovenesc.

¹⁵ <http://www.george-damian.ro/cati-romani-sunt-in-bulgaria-3005.html>

¹⁶ Arhiva Sf. Sinod, Dosar nr. 704/1900-1996, p. 14-15.

¹⁷ Prot. Al. Munteanu, *Biserica Ortodoxă din Sofia*, în *Douăzeci de ani din viața Bisericii Ortodoxe Române (1948-1968)*, Ed. Institutul Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 1968, 239

Redăm și lista preoților care au slujit la acest altar: Stelian Ilescu, Paraschiv Angelescu, Ion Runcu, Dimitrie Petrov, Ioan Cristea, Ion Dorobanțu, Mihail Grosu, Alexandru Munteanu, Armand Munteanu, Alexandru Șchiopu, Ilie Cormoș, Neluțu Oprea.

Mai amintim că în Bulgaria mai sunt locașuri unde slujesc preoți români. Le amintim pe cele din satul Căpitănuț (1884-1889, Sf Treime), Chirimberg-Pocraina (1884), Gumătarț (1910-1916, Sf Petru și Pavel), Rabova (1925). La cea din urmă, preotul Valentin Țvetanov Gheorghiev, român, este amenințat prin decizia Consiliului eparhial Vidin, 139/ 7 aug 2002 să mai slujească în limba română.

Școala

Prima școală a apărut în 1894. În 1898 i s-a mai adăugat o secție pentru cei din ciclul primar iar în 1903 o secție de croitorie pentru fete. În 1934 ia ființă Institutul român (liceu), datorită ministrului Vasile Stoica. Liceul era dotat cu cantină, bibliotecă (peste 6.000 volume), cinematograf (200 locuri). Între 1947-1948 a fost construită o nouă clădire cu 2 etaje în curtea Institutului. În 1948 liceul a fost închis. Reînființat în septembrie 1999 dar într-un liceu bulgar de periferie.

Numărul de elevi a fluctuat. Astfel: în 2001/2002 existau 3 clase: a VIII-a (11 elevi), a IX-a (21 elevi), a X-a (20 elevi). În anul școlar 2002/2003 și-a mutat sediul la Școala Gimn. Nr. 136 “Liuben Karavelov” (6 încăperi), oferind și cazare (1 km distanță). Au fost înscriși în 2004/ 2005... 7 elevi. Comisia MAE & MECT a constatat în perioada 2004-2007 slaba pregătire a elevilor. În 2007 nu erau elevi români. La 15 sept. 2009 liceul românesc se mută într-un nou sediu- Liceul bulgar Nr. 123 “Ștefan Stambolov”. Aici, numărul de elevi a fost următorul: 2009/2010- 58 elevi, distribuiți în clasele a VIII-a (13 elevi ,18 ore de lb.română/săpt), a IX-a: (15 elevi, 7 ore/...), a X-a: (15 elevi, 5 ore/...), a XI-a (9 elevi, 7 ore/...),a XII-a (6 elevi, 9 ore/...).

4. Programe guvernamentale de susținerea a vlahilor din Bulgaria

Departamentul Politici pentru relația cu românii de pretutindeni, departament din cadrul MAE, a desfășurat mai multe proiecte în ajutorul românilor din Bulgaria. Astfel,

- a) **Programul Spiru Haret** presupune predarea limbii române elevilor din regiunea Vidin în case-pilot (închiriate). Numărul de elevi în perioada 2008-2009 a fost de 400. Suma alocată: 24.750 euro¹⁸.
- b) **Programul Societas**- de susținere a Uniunii Etnicilor Români din Bulgaria (inființată în 2003, sediul la Vidin); Suma alocată în 2009: 4200 euro.
- c) **Programul Patrimoniu**- de susținerea festivalurilor de cântece și dansurilor populare românești (festivaluri ținute la Albotina, în luna aprilie). Suma alocată în 2009: 6000 euro.
- d) **ARC 2013**- Proiectul s-a desfășurat la Sulina, jud. Tulcea, în perioada 8 iulie – 13 august 2013 și Poiana Pinului, jud. Buzău, în perioada 8 iulie – 7 august a.c., în serii

¹⁸ MAE, Departamentul pentru Relațiile cu românii de pretutindeni, Raportul nr. D/4004/16 noiembrie 2009, elaborat de dlul Eugen Tomac, secretar de stat.

consecutive de câte șase zile. În cadrul programului au fost organizate ateliere de pictură și grafică, orientare turistică, muzică, dansuri populare românești, cultură generală și sport¹⁹.

- e) **Diaspora Estival**- desfășurat în luna august (2 săptămâni) la Mangalia, având în dezbatere mai multe teme din domenii precum turism, comerț și mediu de afaceri, educație și cultură, artă populară, asociativitate și mass-media.
- f) **Școala de vară „Cunoaște-ți vecinii!”**- desfășurat în perioada 09 – 15 septembrie 2013, la Eforie Nord, județul Constanța, Școala de vară „Cunoaște-ți vecinii!” pentru tinerii români de pretutindeni care studiază în centrele universitare din România. Aceștia au fost selectați în baza unor criterii de performanță, cu sprijinul Ministerului Educației Naționale și a celor mai mari centre universitare din România. La lucrările școlii de vară au participat profesori universitari, jurnaliști, diplomați și europarlamentari români. Școala de vară s-a desfășurat sub forma unor dezbateri tematice în următoarele domenii: istorie, relații internaționale, drepturile omului și ale minorităților și științe ale comunicării.

În 2009 s-a derulat proiectul “**Limba română, pașaport european al românilor din Bulgaria**”, organizat de ICR și Comunitatea Românilor din Bulgaria în perioada 1 feb-30 iunie 2009: la Vidin și Silistra a fost implementat proiectul de mai sus. Proiectul a presupus predarea de către profesori de etnie română din Bulgaria și de doi profesori de limba română din România unor noțiuni de lexic românesc, corectitudine gramaticală, morfologie și stilistică românească, conversație. Suportul de curs a constat din cărți dar și din materiale audio/video²⁰.

5. Asociații vlahe în Bulgaria

Românii/vlahii/aromânii din Bulgaria sunt organizați în următoarele asociații²¹:

- **Uniunea Etnicilor Români din Bulgaria „AVE”**, Vidin 3700, str. „Pazarska”, nr. 2, președinte dr. Ivo Gheorghiev, tel. 00359/94/988964; fax 00359/884988109; e-mail ifg@abv.bg Pe lângă Uniunea Etnicilor Români din Bulgaria s-a constituit Casa de Cultură „Sf. Teofana Basarab”, cu aceeași conducere și adresă.

- **Centrul Cultural Român și Uniunea Ziariștilor Români din Bulgaria**, str. „P.R. Slaveikov”, nr. 25, Vidin 3700, președinte Ivan Juvetov, e-mail antikv_juветov@abv.bg

- **Asociația Culturală a Vlahilor din Bulgaria**, președinte Viktor Mișu Socrate; str. „Pazarska”, nr. 2, Vidin 3700; tel. 00359/94/988964; fax 00359/884988109; e-mail ifg@abv.bg

- **Asociația „Curcubeul peste Dunăre”**, președinte Boian Ivanov, str. „Pazarska”, nr. 2, Vidin 3700, e-mail ifg@abv.bg, tel. 00359/94/988964; fax 00359/884988109.

¹⁹ <http://www.dprp.gov.ro/proiecte/actiuni-proprii-ale-departamentului-politici-pentru-relatia-cu-romanii-de-pretutindeni-in-anul-2013/>

²⁰ <http://www.icr.ro/bucuresti/romani-din-afara-tarii/programul-scoala-romaneasca-in-bulgaria-cursuri-interactive-de-limba-romana-la-vidin-si-silistra-1.html>

²¹ <http://sofia.mae.ro/node/847>

Asociația Vlahilor din Bulgaria (AVB), președinte Plamka Liubomirova, str. „Iavorov”, nr. 1, cam. 213, Vidin 3700, tel/fax 00359/94/600398, e-mail lybomirova_vd@abv.bg

Comunitatea Românilor din Bulgaria, președinte dr. Serafim Hristov, Vidin 3700, str. „Ribarska”, nr. 6, tel/fax 00359/94/620320; tel/fax în România 0040/351/800591; e-mail romanii_bulgaria@mail.bg

Suțata Aromânilor „Unirea” și Centrul de Limbă și Cultură Ar(o)mână, președinți Toma Kiurkchiev și Mihai Hristov, Sofia 1000, str. „Kniaz Boris I”, nr. 136, tel. 003592/9893133; fax 003592/9893116; e-mail: unireasofia@yahoo.com; kyurkchiev16@abv.bg.

Suțata Aromânilor din Dupnița, președinte Nikola Kostov, str. „Patriarh Evtimii” nr. 88, ap. 12, reg. Kiustendil, tel. 00359/701/41401; e-mail kostov.arman@abv.bg

Suțata Aromânilor din Velingrad, președinte Vasil Ianakiev, str. „Raiko Daskalov”, nr. 9, cod 4600, reg. Pazargik, tel. 00359/359/52582; e-mail vvel@abv.bg; vasil.yanakiev@generalibg.com

Suțata Aromânilor din Peștera, președinte Atanas Șterev, str. „Petăr Staikov”, nr. 2, reg. Pazargik, tel. 00359/350/65533; 00359/350/62093

Fundația „Walathorum” din Vidin, președinte Liudmil Rădukanov, str. „Iavorov”, nr. 1, bloc „Camelia”, sc. A1; e-mail: walathorum@abv.bg.

6. Publicații

- a. Revista *Timpul* (bilingvă), editată lunar din 1993 la Vidin de către Asociația Vlahilor din Bulgaria și Asociația Românilor din Bulgaria;
- b. Buletinul *Timpul armânlu* (din 1998, Sofia), aparține Asociației Vlahilor și este editat de 6 ori pe an de Centrul pentru limbă și cultură aromână, într-un tiraj de 1000 de exemplare, cu finanțare din partea Centrului Internațional pentru Problemele Minorităților și Colaborarea Culturală. Buletinul este distribuit filialelor Societății Aromânilor din Sofia, precum și organizațiilor aromâne din statele balcanice, Europa Occidentală, America și Australia²².
- c. Revista *Salut românesc* (2003) este o revistă trilingvă, editată periodic de Uniunea Etnicilor Români din Bulgaria.

Concluzii

Prezența românilor, cunoscuți în Bulgaria sub diferite denumiri (vlahii, aromâni), este un fapt ce nu poate fi contestat. Numărul lor mare denotă vechimea lor în această țară dar și minunea păstrării identității lor, identitate conservată de cei doi piloni: limba și credința care formează spiritualitatea acestui popor.

²² <http://sofia.mae.ro/node/804>

Supuși politici de asimilare (regimul Stamboliski), vlahii sunt și astăzi *persecutați* tacit, vădit, de către guvernul bulgar, intrat din 2007 în cadrul Uniunii Europene și obligat să respecte minoritățile. O respectare doar pe hârtie...

Numărul mare de asociații îi ajută pe aceștia să devină o voce într-o țară răvășită de multe plăgii (invazia otomană, comunism, desbinarea Bisericii, etc.)

Guvernul României, prin programele sale, încearcă să promoveze tradițiile românilor din dreapta Dunării, însă, din păcate, aceste măsuri sunt insuficiente. Ar trebui ca toți factorii activi din țara noastră (Președinție, Guvern, Biserica, diferite institute) să facă front comun ca drepturile vlahilor să fie respectate (cel puțin, dreptul la slujire în biserică și în școală în limba română).

Bibliografie

- Pr. Ion Armași-Vartan, *Biserica Ortodoxă Română în diaspora; scurt istoric și organizarea actuală*, 2011, teză de doctorat;
- *Biserica Ortodoxă Română*, numerele din 1923-2013, buletinul oficial al Patriarhiei Române;
- MORARU Alexandru, *Biserica Ortodoxă Română între anii 1885-2000. Dialog teologic și ecumenic*, vol. III, tomul II, EIBMBOR, București, 2006;
- *Teologia Ortodoxă în secolul al XX-lea și la începutul secolului al XXI-lea*, coordonator pr. prof. dr. Viorel Ioniță, Ed. Basilica, București, 2011
- *Churches and Denomination in People's Republic of Bulgaria*, editat de Departamentul ecumenic al Bisericii Ortodoxe Bulgare, Sofia, 1975 (reeditat în 1985);
- *Autocefalie și comuniune. Biserica Ortodoxă Română în dialog și cooperare externă (1885-2010)*;
- CHAILLOT, Christine, coord, *Biserica Ortodoxă din Europa de Est în secolul al XX-lea*, Ed. Humanitas, 2011;
- COTAN Claudiu, *Biserica și statul. Biserica Ortodoxă în secolul al XX-lea (considerații generale)*, Ed. Vasiliana '98, Iași, 2009;
- HOPKINS, James, *The Bulgarian Orthodox Church: A Social-Historical Analysis of the Evolving Relationship Between Church, Nation and State in Bulgaria*, East European Monographs, 2008;
- *Românii de la sud de Dunăre. Documente*, coord. Stelian Brezeanu și Gheorghe Zbucă, 1997;
- BERCIU-DRĂGHICESCU, Adina, *Școli și biserici românești din Peninsula Balcanică*, vol. I: 1864-1948; vol. II: 1918-1953, București, Ed. Universității din București, 2004 (în colaborare cu maria Petre);
- GIATZIDIS, E., *An introduction to Postcommunist Bulgaria*, Manchester University Press, Manchester, 2002;
- JELAVICH, Barbara, *Istoria Balcanilor. Secolul al XX-lea*, trad. de Mihai Eugen Avădanei, Ed. Institutului European, București, 2002;
- PAPACOSTEA, Victor, *Treptii românești de istorie și cultură*, ed. îngrijită de Cornelia Papacostea-Danielopolu, Ed. Eminescu, 1996;

- ZBUCHEA, Gheorghe, DOBRE, Cezar, *Românii timoceni*, Ed. DC Promotion, București, 2005
- <http://www.bg-patriarshia.bg/>, site-ul oficial al Patriarhiei Bulgare
- <http://patriarhia.ro/>, site-ul oficial al Patriarhiei Române
- <http://sofia.mae.ro/node/804>, site-ul Ambasadei Române la Sofia
- <http://www.bgembassy-romania.org/ro/category/ambasada/>, site-ul Ambasadei Bulgare din România
- www.pgiire.com, site-ul liceului “M. Eminescu” din Sofia